

Sivistys ja muutos

Leila Haaparanta

Vuonna 1784 ilmestyneessä poleemisessa kirjoituksessaan *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?* Immanuel Kant luonnehti valistusta ihmisen pääsemiseksi ulos itse aiheutetusta alaikäisyyden tilasta. Alaikäisyydellä hän tarkoitti sitä, että ihminen ei käytä järkeään itsenäisesti ja vapaasti; ihminen on alaikäinen omasta syystään silloin, kun hänellä on järki mutta hän ei rohkene ilman toisen, auktoriteetin, johdatusta käyttää sitä.

Kuten antiikin filosofi Aristoteles ja aristoteelinen perinne, myös Kant piti rationaalisuutta ihmisen olemuksellisenä piirteenä. Järki, josta Kant valistusartikkelissaan kirjoittaa, on kuitenkin modernin yksilön järki; ihmisen on Kantin mukaan mahdollista olla järjellinen olento ja hänen velvollisuutensa ihmisenä on todellistaa oma järjellisyytensä. Siinä, mitä Kant pitää rationaalisena, on tietenkin ihmisille yhteisiäkin piirteitä, esimerkiksi yhteinen logiikka, niin että yksilö ei voi rikkoo ajattelun lakeja, esimerkiksi ristiriidan lakia, ja kuitenkin päätellä rationaalisesti.

Aristoteelisessa perinteessä ajateltiin, että ihminen on heikkoluonteinen, jos hänen tahtonsa ei riitä toteuttamaan sitä, mitä hän pitää tavoittelemisen arvoisena ja siis hyvänä. Myös Kantin valistuskirjoituksen mukaan tiettyjen luonteenominaisuuksien puute, nimittäin tahdonvoiman ja rohkeuden puute, saa aikaan sen, että yksilöllinen järki alistuu toisen järjen alaiseksi. Keskeisintä kirjoituksessa ei ole se, että Kantin mukaan ihmisen järjettömyys olisi hänen kyvyttömyyttään hallita sielunsa ei-järjellistä osaa, kuten satunnaisia tunneimpulsseja, vaikka Kant pitäääkin tätä hallintaa sivistyksen tavoitteena. Kantin huolena on nimenomaan se, että yksilöllinen järki hävittää itsensä samastumalla auktoriteetin järkeen. Hänen mukaansa valistunut on sellainen ihminen, joka uskaltaa kyseenalaistaa vallanpitäjien ajattelumallit.

Kant opastaa lukijaansa koulumestarin otteella: laiskuus ja raukkamaisuus aiheuttavat sen, että niin suuri osa ihmisistä jää mielellään alaikäisiksi koko elämänsä ajaksi. On niin mukavaa olla alaikäinen, Kant toteaa. Hän kirjoittaa: "Jos minulla on kirja, josta saan ymmärrystä, tai sielunpaimen, joka hoitaa omaatuntoani, tai lääkäri, joka tarkkailee ruokavaliotani jne., silloin minun ei tarvitse vaivata itseäni. Minun ei ole tarpeen ajatella, mikäli vain pystyn maksamaan." Tällaiseksi Kant väittää useimpien ihmisten aseman; toiset ovat holhoojia, jotka Kantin mukaan ovat hyväntahtoisimmin ottaneet enemmistön valvontansa alaisiksi. Hän jatkaa: "Tehtyään karjansa typeräksi ja estettyään huolellisesti näitä rauhallisia luontokappaleita uskaltamasta ottaa askeltakaan siitä reikätuolista, johon ovat nämä sulkeneet, he sitten osoittavat heille, mikä vaara heitä uhkaa, mikäli nämä yrittävät kävellä yksin." Valistus, jonka puolesta Kant puhuu, olisi itsensä vapaata muokkaamista, ihmisluonnon muovaamista järjen avulla. Kantin mukaan ihmiset selviytyvät! vähitellen ulos raakuuden tilasta, ellei heitä tahallaan yritetä pitää siinä. Ihminen, joka on raakuuden tilassa, muovaamaton, on koneen kaltainen. Muovattu, valistunut ihminen on enemmän kuin kone, ja häntä pitää myös hallitsijan kohdella hänen arvonsa mukaisesti. Vapaasti järkeään käyttävä autonominen subjekti on ihmisen ideaali ja siveellisen kansalaisen malli.

Valistus ja yliopistolaitos

Sivistysyliopistoidea, jonka puolesta kirjoittivat Saksassa esimerkiksi Wilhelm von Humboldt 1800-luvun alussa ja Karl Jaspers 1900-luvulla useaan kertaan, ankkuroitui kantilaiseen valistusajatteluun. Sivistys (*Bildung*) tarkoitti luonnon muovaamista järjen avulla; yliopistolaitoksen tehtävänä oli kasvattaa nuoria aikuisuuteen, ei niinkään siirtää heihin tiedon sisältöjä, vaan muovata heistä kriittiseen arviointiin kykeneviä kansalaisia. Teoreettinen järjen, joka päättelee ajattelun lakien mukaan, ja käytännöllinen järjen, joka suorittaa moraalista harkintaa, ajateltiin kuuluvan siveellisen kansalaisen olemukseen.

Yliopisto käsitettiin sivistyslaitokseksi, joka johtaa sekä tieteeseen että siveellisyyteen. Tätä korosti myös J. V. Snellman kirjoittaessaan akateemisesta opiskelusta. Keskeinen tehtävä sivistämisessä on tietenkin filosofialla, mitä erityisesti Karl Jaspers painotti. Filosofian tehtävä oli antaa kokonaisnäkemys, sillä filosofia juuri luonteensa puolesta

vastustaa tiedon ja siveellisyyden pirstaloimista. Jaspersilla ei ollut kuitenkaan harhakäsityksiä siitä, kuinka hyvin filosofia voi onnistua ristiriitaisten odotusten paineessa. Jaspers esimerkiksi aloittaa teoksensa Einführung in die Philosophie (1953) seuraavasti:

Kiistanalaista on, mitä on filosofia ja mitä sillä on arvoa. Siltä odotetaan merkillisiä tiedon tuloksia tai se jätetään välinpitämättömästi syrjään, tyhjämpävaikeuden ajattelun asemaan. [...] Sitä pidetään asiana, joka koskee jokaista, ja jonka sen vuoksi täytyisi olla täysin yksinkertaista ja ymmärrettävää, tai sitä pidetään niin vaikeana, että on toivotonta harrastaa sitä. Se, mikä esiintyy filosofian nimellä, tosiaan antaakin aihetta näin vastakkaisiin kannanottoihin.

Sivistyksen pitkä perinne

Ihmiskunnan sivistämisen ajatuksella on pitkä historia: valistuksen suureksi kertomukseksi kutsutun ajattelutavan juuret ulottuvat sokraattiseen ja stoalaiseen kasvatuskäsitykseen. Tätä kasvatusta on viime aikoina kuvannut Martha Nussbaum kirjassaan Cultivating Humanity (1997), jossa hän liittää sokraattisen ja stoalaisen käsityksen yhteen. Tämän mukaan kasvatuksen keskeinen tehtävä on herättää oppilas passiivisuudesta ja haastaa hänen mielensä ottamaan vastuu omasta ajattelustaan. Kriittinen argumentaatio, jota oppilaalle kuuluu opettaa, vaikuttaa myös moraalisesti: oppilaasta kasvaa intellektuaalisesti vahva ja vapaa kansalainen. Nussbaum on johtanut stoalaisten kasvatuskäsityksestä neljä keskeistä periaatetta:

- 1) Sokraattinen kasvatusta on tarkoitettu jokaiselle ihmiselle.
- 2) Sen pitäisi soveltua oppilaan olosuhteisiin.
- 3) Sen pitäisi olla pluralistista, moniarvoista, mikä tarkoittaa, että siinä pitäisi tarkastella erilaisia normeja ja traditioita. Kasvatettavasta pitäisi näin ollen tulla maailmankansalainen.
- 4) Kasvatusta pitäisi myös taata, että kirjoista ei tule auktoriteetteja.

Sokraattis-stoalaiseen sivistysideaan kuului Nussbaumin mukaan se, että filosofinen ihmettely ja auktoriteettien kyseenalaistaminen oli kaikkien, ei vain akateemisen yhteisön jäsenten, velvollisuus. Sivistys oli tarkoitettu kaikille, ei vain harvoille ja valituille.

Filosofian perinteessä 1900-luvun keskeiset suuntauksot, nimittäin anglosaksisessa maailmassa ja Pohjoismaissa näkyvästi vaikuttanut analyyttinen perinne ja Edmund Husserlin (1859–1938) fenomenologiaan läheisesti liittynyt suuntaus, ovat molemmat pitäneet esillä ja toteuttaneet sivistyksen ideaa. Vaikka nämä perinteet ovat monissa filosofisissa kysymyksissä asettuneet – ja usein myös tarkoitushakuisesti asetettu – vastakkain, niiden lähtökohdissa on paljon yhteistä. Voisi sanoa, että ne ovat yrittäneet viedä eteenpäin valistuksen sanomaa.

Analyyttinen filosofia on korostanut käsitteiden analysoinnin ja rationaalisen argumentoinnin merkitystä, fenomenologinen perinne taas on painottanut filosofisen asenteen ja arki ajattelulle ominaisen luonnollisen asenteen eroa. Analyyttinen perinne on toteuttanut valistuksen järjestyksen vaatimusta siten, että sitä edustava filosofi tavan takaa kysyy: "Mitä tarkoitat?" ja "Miten perustelet väitteesi?" Käsite- ja argumentaatioanalyysi ja loogiset työkalut ovat olleet järjestyksen välineitä, mutta niitä itseään ei ole juuri kyseenalaistettu. Sen sijaan niitä on pidetty kaiken kommunikoinnin, väittelyn ja perustelemisen mahdollisuuden välttämättöminä ehtoina. Voisimme sanoa, että ne on ymmärretty rationaalisen puheen ja keskustelun transsendentaalisiksi ehdoiksi.

Fenomenologi Husserl ja useat hänen seuraajinaan itseään pitäneet filosofit puolestaan korostivat filosofin tehtävän olevan ottaa etäisyyttä arkipäivän luonnollisesta maailmasuhteesta. Tässä suhteessa ulkomaailma ja tavanomaiset arvot asetetaan oleviksi ottamatta niitä ihmettelevän ja kriittisen tarkastelun kohteiksi. Tämä asenne oli Husserlin mukaan tyypillinen tieteenharjoitukselle, jossa ei tutkimusta tehtäessä oteta kriittisen tarkastelun kohteeksi sitä tapaa, jolla tutkimusta tehdään, eikä tutkita perusteita, joihin tieteenharjoitus nojaa. Hänen mielestään arki-ihmistä ja tieteenharjoittajaa ei voi kovin pahoin arvostella, jos he eivät toimiessaan kyseenalaista toimintansa perusteita. Filosofia sen sijaan on syytä moittia, mikäli hän ei hoida tätä tehtävää. Filosofin tehtävä on nähdä maailma toisin, ottaa se ihmettelyn kohteeksi. Husserl ei olettautunut, että kriittinen asenne omaksuttaisiin

äkkipäättään. Siihen pitää hänen mukaansa harjaantua. Tämä harjaantuminen, filosofisen asenteen opiskelu, joka on filosofin taidon kehittämistä, ei ole tiettyjen oppisisältöjen omaksumista; se tarkoittaa, että opetellaan kysymään kriittisiä kysymyksiä siitä, mihin olemme tottuneet ja mikä on turvallista. Sivistyksen ideaan on siis tavallisesti liittynyt vaihtoehtojen tajuaminen ja toisin ajattelun mahdollisuus. Vaikka tämä vaatimus on usein toistettu ja saattaa kuulostaa triviaaliltakin, vaikka siis sivistyksen ideaalilla on vahva perinne, sitä on viime aikoina myös paljon arvosteltu. Filosofian sisällä sen on kyseenalaistanut postmoderni ajattelu, osittain juuri siten, että sivistyksen perinteen kriittisyyden vaatimus on ulotettu koskemaan myös tätä perinnettä itseään. Erityisesti postmodernin ajattelun vaikutuksesta on alettu puhua ironisoiden valistuksen suuresta kertomuksesta. Monet kriitikot ja myös monet puolustajat pitävät tämän kertomuksen osatekijöinä ja saumattomasti yhteen kuuluvina ajattelutapoina modernia tieteiskoa, perustan ja olemusten etsintää ja pyrkimystä esittää universaaleja tieto- ja moraaliteorioita. Tämän kertomuksen osaksi ja muiden modernin ajattelun piirteiden kannattelijaksi! on nimetty valistukselle ominainen vaatimus, jonka mukaan ihmisen pitää saavuttaa autonomisen subjektin asema. Eräät postmoderniin ajatteluun tukeutuvat feministifilosofit ovat esimerkiksi väittäneet, että autonomisen subjektin idea kuljettaa mukanaan hierarkkista ajattelua. Viimeaikaiselle keskustelulle ja valistuksen kritiikille on ollut tyypillistä se, että moderni ajattelu on nähty kuin yhdestä puusta veistetyksi. Siihen on laskettu kuuluviksi moderni tiede ja teknologia ja niiden aiheuttamat globaalit ongelmat. Samaan hylättävien ideoiden joukkoon on joutunut myös autonomisen subjektin idea; moderni subjekti, joka on todellistanut järjellisyytensä, on julistettu syylliseksi siihen, että länsimainen sivistys on alistanut luonnon ja tämän sivistyksen piiriin kuulumattomat valtaansa. Sivistyksen perinne elää, mutta se ei ole muodissa, vielä vähemmän valistus. Kuten jo todettiin, sivistys tarkoittaa ihmisluonnon muokkaamista, ihmisen vapauttamista raakuuden tilasta, mihin Kantkin viittaa. Vain naiivein moderniintieteeseen uskova unohtaa, että sivistys on merkinnyt myös muun luonnon muokkaamista ja alistamista perusteellisesti ja tehokkaasti.

Sivistyksen idean moninaisuus

Vaikka edellä hahmottelin valistuksen ja sivistyksen pitkää linjaa Sokrateesta 1900-luvulle, perinne on tosiasiaa hyvin moniaineksinen. Tämä käy erityisen ilmeiseksi, jos tarkastelemme sivistyksen ja muutoksen suhdetta. Millainen sivistyskäsitys erilaisten sivistyskäsitysten joukosta on tälle ajalle ja myös nykyfilosofialle tyypillinen? Miten sivistyneen ajatteluaan suhtautuvan Euroopan yhdentymiseen, globalisaatioon, ylikansallisiin markkinoihin, informaatioyhteiskuntaan tai median valtaan? Tarkastelen seuraavaksi kolmea eri sivistysperinnettä, kolmea erilaista tapaa, jolla sivistyksen suuressa linjassa on suhtauduttu muutokseen. Tämän jaottelun perusteella voimme erottaa toisistaan kolme ryhmää: vetäytyjät, sopeutujat ja vaikuttajat. En tarkoita, että kyseessä olisi kolme toisensa poissulkevaa ajattelutapaa; yhden ja saman filosofin tai yhden ja saman poliittisen vallan edustajan kannanotoista voi löytää aineksia useammasta näkemyksestä, eikä voi sanoa, että kannanotot olisivat tällöin aina sisäisesti ristiriitaisia. On myös syytä korostaa, että kunkin näkemystyyppin edustajat ensi sijassa julistavat, antavat toimitasuosituksia ja yrittävät vaikuttaa siihen, miten ihmiset suhtautuvat muutokseen; he paremminkin luovat todellisuutta esittämällä ihmisen malleja kuin onnistuvat kertomaan, mikä ihmisen paikka maailmassa "todella" on. Koska sivistyneen on ajateltu kykenevän ihmettelemään ja kyseenalaistamaan, hänen ei ole tietenkään oletettukaan kaipaavan tottumusta ja turvallisuutta. Nykyään valtiiovallan, yrity maailman, tiedotusvälineiden ja myös yliopistolaitoksen edustajat käsittävät sivistyksen usein keinoksi, joka auttaa selviytymään maailman ympärillämme muuttuessa. Myös filosofian perinteessä on toisinaan ajateltu sivistyksen tuottavan selviytymisstrategioita. Filosofian historiassa on kaikkina aikoina esiintynyt myös se ajatus, että sivistyneen on syytä vetäytyä maailmasta kokonaan; tämäkin on yksi selviytymisen tapa. Tällä tavoin on ajateltu luostarilaitoksessa ja usein sekä länsimaisissa että itämaisissa viisaustraditioissa. Hylkäämällä maailman ja siellä arvostetun oppineisuuden viisautta tavoittelevan on ajateltu pääsevän yhteyteen tosiolevan kanssa. Keskiajalla eläneen munkin Tuomas Kempiläisen kirjoittamana pidetty teos *De imitatione Christi* (Kristuksen seuraamisesta), joka on luultavasti Raamatun jälkeen luetuin kristillinen kirja, on tällaisen ajattelutavan malliesimerkki. Tuomas kehottaa

katselemaan kaikkea maallista kuin ohi kulkien. Stoalaisesta filosofiasta vaikutteita saaneena hän kehottaa nousemaan kaiken luodun ja kaikkien mielenliikutusten yläpuolelle ja hallitsemaan hyvin ulkonaiset asiat. Hän kuitenkin ajattelee, että maailmassa ollessaan ihmisen ei ole mahdollista kokonaan vapautua mielenliikutuksista. Martin Heideggerin myöhäisfilosofia jatkaa keskiajan mystiikan perinnettä, ja hänen tekniikkaa koskevat näkemyksensä ovat maailmasta vetäytyvää filosofiaa. Maailmasta vetäytymisen oppi saattaa tietenkkin myös vaikuttaa maailmaan; tämä lienee tavoitteena myös Heideggerin kirjoituksissa.

Jos ihminen ei vetäydy maailman melskeestä luostariin tai akateemiseen yhteisöön, hän voisi kantilaisen valituksen hengessä yrittää tulla muutoksen subjektiksi, joka pyrki vaikuttamaan siihen, muuttuuko maailma ja miten se muuttuu. Tämä ihmisenä olemisen malli ei näytä olevan meidän aikamme kovin suuressa suosiossa, ei filosofianharjoituksessa sen enempää kuin julkisessa keskustelussakaan.

Ajallemme tyypillinen sivistyskäsitys on nähdäkseni sellainen, jonka mukaan sivistäminen tarkoittaa sitä, että ihmisille annetaan valmiuksia sopeutua muutokseen ja siten selviytyä maailmassa, jota he eivät voi muuttaa. Tämä sivistyskäsitys on eräänlaista stoalaisen filosofian uudelleen tulkintaa. Stoalaiset eivät kehottaneet ihmisiä vetäytymään maailmasta. He opettivat, että ihmisen ihannetila on järkkymätön mielenrauha; ihmisen on sopeuduttava nykyisyyteen. Mitkään ulkoiset seikat eivät saisi häiritä häntä. Stoalaisten mukaan hyveellinen elämä on kyllä järjen mukaista elämää: hyveellistä elämää elävä ei tee mitään sellaista, minkä järki kieltää, ja järjellisyys tarkoittaa sekä kriittisyyttä ja arvostelukykä että siveellisyyttä, joita kumpaakin kasvatuksessa on tarkoitus kehittää. Stoalaiset siis korostivat järjenkäyttöä ja kriittisyyttä, millä perusteella Nussbaum kytkee heidät sivistyksen perinteeseen. Toisaalta he kuitenkin opettivat, että maailma on deterministinen mutta että sivistyneinä ja siveellisinä kansalaisina ihmiset kykenevät hallitsemaan muutosta sopeutumalla siihen. Tämä ajatus on keskeinen esimerkiksi Senecan kirjoituksissa.

Viisaan ihmisen mielenlujuutta käsittelevässä tutkielmassaan Seneca esittää lukijalleen täydellisen miehen lausuman, joka kuuluu seuraavasti:

Sinulla ei ole syytä epäillä, että kuolevainen ihminen voi kohota inhimillisen kohtalonsa yläpuolelle, katsella turvallisesti kärsimyksiä, menetyksiä, märkämpäiseitä, haavoja ja luonnon suuria mullistuksia niiden raivotessa hänen ympärillään, että hän voi sietää kovat kokemukset rauhallisesti ja myötäisen onnen maltillisesti, väistämättä toisia ja luottamatta toisiin, että hän voi pysyä täysin ennallaan erilaisissa kohtaloissa, eikä katso omakseen mitään muuta kuin itsensä ja tästäkin vain paremman osan. Hyvä, tässä minä olen todistaakseni teille, että jos tuon monien kaupunkien hävittäjän toimesta varustukset voivatkin luhistua muurinsärkijän iskuista ja korkeat tornit, joiden alle on tehty tunneleita ja salakäytäviä, voivat äkkiä sortua ja voidaan luoda ylimmäkin linnakkeen tasolle kohoava maavalli, ei voida kuitenkaan keksiä sotakoneita, jotka kykenisivät järkyttämään hyvällä perustuksella lepäävää mieltä.

Kukapa ei haluaisi tällaista mieltä.

Nykyajan stoalaisen sivistyskäsitys ei ehkä kuitenkaan tee oikeutta vanhalle stoalaisuudelle. Sairauksien, luonnonmullistusten ja sotien lisäksi vaikutusvaltamme ulkopuoliseksi luokitellaan tässä näkemyksessä lähes kaikki, erityisesti talous ja teknologia, minkä moderni järki on tuottanut. Informaatioyhteiskunnan ei ajatella olevan vallassamme. Kuten stoalaisten, meidän on myös sopeutumisajattelun edustajien mukaan löydettävä rauha rauhattomassa maailmassa. Stoalaisessa sivistyskäsityksessä ei korostettu sitä, että ihmisten pitäisi onnistua muuttamaan ympäröivää maailmaa toiveittensa mukaiseksi. Mielenrauhaa tavoitellaan, mutta sitä ei oletettu saavutettavan ympäristöä muuttamalla. On tietysti monia asioita, jotka eivät ole vallassamme, mutta nykyisessä sopeutumisajattelussa näiden asioiden joukko näyttäytyy huomattavan suurena. Vaikkemme stoalaisten mukaan voi muuttaa ympäristöämme, omassa vallassamme on se, miten asennoidumme meille vieraisiin, ulkopuolisiin asioihin. Kuluneen vuosisadan eksistentiaalisessa filosofiassa on myös piirteitä tästä ajattelutavasta. Emme voi mitään sille, mihin tilanteeseen synnymme, mitkä ovat tosiasiat meitä ympäröivässä maailmassa; sen sijaan voimme itse ratkaista, minkä merkityksen ja painoarvon annamme ympäristöllemme. Sopeutujat ja sopeuttajat ajattelevat, että aikamme suuret muutokset tapahtuvat meistä riippumatta, että meidän on

määrä ottaa vastaan se, minkä on tultava. Sivistyksellä on tällöin näennäisesti tärkeä tehtävä: sivistynyt osaa joustaa ja sopeutua paremmin, hän osaa reagoida oikein, kun markkinat laajenevat ja teknologian kehitys luo uusia haasteita.

Kriittisesti tähän kehitykseen suhtautuvista filosofeista monet ovat nimenneet syylliseksi modernin valistuksen järjen ja sitoneet sen yhteen tieteellis-teknisen kumouksen ja nykyisten sopeutumisvaatimusten kanssa. Sen jälkeen he ovat kääntyneet kohti filosofian varhaisempaa perinnettä etsien sieltä modernista ja huonoksi havaitusta poikkeavia ajattelumalleja. Traditio voi varmasti antaa joitain eväitä yhteiskuntakritiikille, jollaista esimerkiksi kommunitaristit esittävät, mutta se saattaa myös opettaa, että sille, mitä maailmassa tapahtuu, emme voi mitään, voimme vain harjoitella sopeutumaan tilanteeseen.

Filosofista sivistystä kaivataan silloin tällöin osaksi tätä sopeuttamisohjelmaa. Tämä tulee esiin varsinkin niissä puheenvuoroissa, joissa vaaditaan, että filosofisen ajattelun pitää olla kiinni arjessa. Valitettavan usein tämä tarkoittaa, että filosofian tehtävä on sopeuttaa ihmisiä muutokseen viihdyttämällä heitä. Filosofian on oltava helposti ymmärrettävää, eikä sillä saa liiaksi vaivata ketään. Kantilainen valistuksen ja sivistyksen perinne sopii kuitenkin huonosti tähän muottiin. Kriittisesti asennoituvan tehtävähän olisi nimenomaan ottaa etäisyyttä arjesta, jotta voisi nähdä arjen toisin. On ongelmallista, jos kriittisesti asennoituvan pitäisi itse tuottaa välitöntä tyydytystä ja nopeita ongelmanratkaisuja. Silloin hän olisi vain mukana tuottamassa sitä samaa arkea, jota hänen sivistystehtävänsä mukaisesti pitäisi kyseenalaistaa.

Vaikka Kantia ja valistuksen järkeä ei ehkä ylistetä senkään vertaa kuin stoalaista elämäntilfilosofiaa, suosittelisin kuitenkin paluuta valistusajattelun lähteille eli autonomisen subjektin ideaan. Kantilaisen sivistyksen ideaalin ja ihmisen mallin kanssa ei ole sovitettavissa yhteen se, että sivistys antaisi nimenomaan sopeutumisen välineitä. Moderni sivistyksen idea tarkoitti aikuisuuteen kasvamista ja autonomisen subjektin synnyttämistä. Kantilaisessa sivistysperinteessä ihmisyyteen kuuluu pyrkiä muovautumaan muutoksen subjektiksi. Tämän perinteen mukaan sivistynyt ihminen ei ole kone, joka toimii hyvin. Sen sijaan - ja tämä on Kantin utopia - hän on enemmän kuin kone ja häntä pitää myös hallitsijan kohdella hänen arvonsa mukaisesti.

KIRJALLISUUTTA

Heidegger, Martin (1954): *Vorträge und Aufsätze*. Verlag Günther Neske, Stuttgart. Sen sisältämä artikkeli "Die Frage nach der Technik" on ilmestynyt suomeksi V. Jaaksin kääntämänä Niin & Näinlehdessä 2/94, s. 31–40.

Jaspers, Karl (1953): *Einführung in die Philosophie*, R. Piper & Co. Verlag, München. Ilm. suomeksi nimellä *Johdatus filosofiaan* S. Kallion kääntämänä, Otava, Keuruu, 1970.

Jaspers, Karl und Rossmann, Kurt (1961): *Die Idee der Universität für die gegenwärtige Situation*. Springer Verlag, Berlin, Göttingen, Heidelberg. (Jaspers kirjoitti aiemmin otsikolla "Die Idee der Universität", ilm. 1923 ja 1946).

Kant, Immanuel, "Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?", *Berlinische Monatsschrift*, Vol. IV, s. 481–494 (julkaistu teoksessa *Immanuel Kant's gesammelte Schriften*, Vol VIII, s. 33–42). Ilm. suomeksi nimellä "Vastaus kysymykseen: Mitä on valistus?", T. Kaakkuriniemen suomentamana teoksessa K. Kantasalmi (toim.), *Yliopiston ajatusta etsimässä*, Gaudeamus, Helsinki, 1990, s. 32–39.

Nicholson, L. (ed.) 1990): *Feminism/Postmodernism*. Routledge, New York and London.

Nussbaum, M. (1997): *Cultivating Humanity: A Classical Defense of Reform in Liberal Education*, Harvard University Press, Cambridge.

Seneca, L. Annaeus (1965): *Epistulae morales I–II, recognovit et adnotatione critica instruxit L.D. Reynolds*, Clarendon Press, Oxford.

Seneca, L. Annaeus (1946): *Dialogorum libri IX–X: De tranquillitate animi, De brevitate vitae, recensuit L. Castiglioni*, Paravia, Torino.

Seneca (1964): *Tutkielmia ja kirjeitä*. Suom. J. A. Hollo, johdannon kirjoittanut J. Tenkku, WSOY, Porvoo, Helsinki.

Thomas à Kempis (1925): *De imitatione Christi libri quattuor, edidit Angelus Mercati, Romae*. Ilm. suomeksi nimellä *Kristuksen seuraamisesta* (1979), johdanto, suomennos, selitykset, S.A. Teinonen, Kirjaneliö, Helsinki.

Kirjoittaja on filosofian professori Tampereen yliopistolla. Kirjoitus perustuu esitelmään, joka pidettiin Helsingin yliopiston vapaan sivistystyön toimikunnan järjestämässä Studia generalia –luentosarjassa "Ikääntyminen ja oppiminen" 25.2.1999.